

Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezbavuje odpovědnosti¹

Radka Janebová²

Text vyjde také ve sborníku *Etika sociální práce, Hradecké dny sociální práce 2009*

Sociální pracovníci a pracovníci³ jsou v řadě situací stavěni před nutnost rozhodování. Jednou z nejčastějších situací volby je dilema, zda zasáhnout, či nezasáhnout. Samotná volba je podmiňována jednak povinností respektovat relevantní zákonné požadavky, a jednak potřebou respektování etických hodnot, zásad a principů. Nezřídka dochází k situaci, kdy se zákonné požadavky a etika jednání dostávají do vzájemného střetu a rozporu. Tento příspěvek se bude věnovat možnému pojetí vztahu mezi právem a etikou na příkladu dilematu mezi „mlčenlivostí“ a „informační či oznamovací povinností“ v oblasti sociální práce. Východiskem bude pohled „kritické sociální práce“.

Úvod

Cílem následujícího textu je prezentovat možná pojetí vztahu mezi právem a etikou na příkladech dilemat mezi „mlčenlivostí“ a „informační či oznamovací povinností“. Nejprve představím relevantní zákonné požadavky k oznamovací a informační povinnosti a k mlčenlivosti tak, jak je můžeme nalézt v české legislativě, následně se budu věnovat etickým zásadám k povinnosti informovat a k mlčenlivosti, poté bude následovat diskuze ke vztahu etiky a práva a na závěr diskuze k dilematům mezi etickými zásadami a právními normami.

V Úvodu svého textu považuji za poctivé transparentně demonstrovat své teoretické východisko, neboť stejně jako všechny ostatní texty tohoto sborníku se ani ten můj nevyvaroval zahrnutí osobních preferencí a oblíbených teoretických východisek. Pokud bych tak neučinila, mohl by můj text působit, že si klade nárok na objektivitu, kterou si ovšem

---

¹ Tuto chytrou větu jsem bohužel nevymyslela sama, ale děkuji za ni Honzovi Syrovému, stejně jako za další řadu podnětů k tomuto textu.

² Mgr. Radka Janebová, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, e-mail: radka.janebova@uhk.cz.

³ V textu se snažím používat genderově korektní jazyk, který by nebyl založen pouze na užívání generického maskulina (mužského tvaru) i pro ženy. V zájmu zvýšení čitelnosti textu neuvádím vždy tvary v obou rodech, ale snažím se je střídat.

rozhodně nehodlám nárokovat, stejně jako ji nelze předpokládat u ostatních příspěvků.⁴ Tradičně na úvod svých publikací (např. Janebová, Musil, 2007; Janebová, 2008; Janebová, Černá, 2008) opakuji, že mým východiskem je „profesionální pojetí“ sociální práce, které je charakterizováno jedinečným a komplexním rozhodováním a které zahrnuje složité komunikativní, rozhodovací, koncepční, koordinační a podpůrné činnosti (Musil, 2008a). Nicméně, na základě diskuze s Pavlem Navrátilem a Liborem Musilem nad tezemi mé disertační práce jsem se rozhodla tento tradiční úvod pozměnit a situovat své pojetí sociální práce jako částečně „aktivistické“, což znamená, že za podstatnou součást role sociální pracovnice či pracovníka vnímám „důraz na aktivní vystupování v zájmu znevýhodněných klientů“ (Růžičková, Musil, 2009: 92)⁵. V rámci tohoto sborníku reprezentuje „aktivistické pojetí“ sociální práce příspěvek Milana Šveřepy (2010) *Prosazování a obhajoba práv klientů sociální práce*. Preference aktivistického pojetí mě ovšem rozhodně nevede k rezignaci na individuální práci s klientkou či klientem. Jako cíl sociální práce vnímám harmonizaci kapacity klienta s požadavky prostředí, přičemž považuji za potřebné hledání bariér jak na straně klientů, tak na straně prostředí (v rámci tohoto textu především práva), a na základě individuálního posouzení situace snahu o eliminaci těchto bariér tam, kde je to potřeba.

Relevantní zákonné požadavky

Relevantní zákonné požadavky chápu v daném dilematu mezi „mlčenlivostí“ a „informační povinností“ jako kontext očekávání, která plynou ze zákonných norem, vyhlášek a jejich výkladů. Protože se profesně pohybuji v oblasti sociálně právní ochrany dětí, budu se orientovat na právní normy především z této oblasti. Nejprve vymezím zákonné požadavky k situaci dilematu, a poté se budu věnovat obecnému pojednání mezi protikladnými právními imperativy.

---

⁴ Výše uvedené věty ukazují, jak mě trápí, že řada odborných textů etickou povinnost vymezit teoretické východisko ignoruje (v rámci tohoto sborníku na to poukazuje např. Ondrušková (2010) v příspěvku *Etické otázky výskumu v sociální práci*). Důsledkem bývá, že poctivá snaha vymezit teoretické východisko vede k označení stanoviska autorky či autora jako marginálního, zatímco texty, které na tuto etickou povinnost rezignují, získávají nezasloužený punc objektivních „pravdivých“ stanovisek.

⁵ Více k pojetím sociální práce Musil (2008a) a Růžičková a Musil (2009), kteří vymezují vedle zmíněných dvou pojetí ještě další dvě. V „administrativní pojetí“ je od sociálních pracovníků a pracovníků očekáváno, že budou vykonávat především úřednickou práci, což znamená, že „předem danými postupy vyřizují ustálený soubor žádostí a rozhodnutí, jejichž existence a obsah je předepsán příslušnými normativními akty – nejčastěji sociálními zákony a k nim přidruženými předpisy“ (Musil, 2008a: 66). Podle „filantropického pojetí“ mají být sociální pracovnice a pracovníci především lidmi, kteří potřebnému poskytují právě to, co podle nich potřebuje, a činí tak na základě praktické lásky k bližnímu (Musil, 2008a: 68).

Oznamovací/informační povinnost

Termín „oznamovací povinnost“ vztahuji k povinnostem vyplývajícím z Trestního zákona č. 40/2009 Sb.⁶, zatímco „informační povinnost“ k Zákonu o sociálně právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb.

Nad sociálními pracovníky a pracovníky, stejně jako nad dalšími občany České republiky visí Damoklův meč Trestního zákona č. 40/2009 Sb. v platném znění, který skrze dva klíčové paragrafy vymezuje situace, kdy se samo neoznámení trestného činu stává trestným činem. Jedná se za prvé o § 367 „nepřekážení trestného činu“, který se týká trestných činů, které jsou zrovna páčány nebo které se připravují. Z řady přesně vyjmenovaných trestných činů jako jsou např. velezrada, vražda, apod., jsou pro sociální pracovníky a pracovníce relevantní především paragrafy jako vražda (§ 140), zabití (§ 141), těžké ublížení na zdraví (§ 145), nedovolené přerušování těhotenství bez souhlasu těhotné ženy (§ 159), loupež (§ 173), znásilnění (§ 185), pohlavní zneužití (§ 187), týrání svěřené osoby (§ 198), krádež podle § 205 odst. 5, podvodu podle § 209 odst. 5, pojistný podvod podle § 210 odst. 6 (majetkové trestné činy se vztahují pouze na „škodu velkého rozsahu“, tj. škodu dosahující nejméně 5 milionů Kč) a nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy (§ 283), přičemž kdo „spáchání nebo dokončení takového trestného činu nepřekazí, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“. Dle odstavce 3 daného paragrafu zákona lze „překazít trestný čin lze i⁷ jeho včasným oznámením“.

Za druhé se jedná o § 368 „neoznámení trestného činu“, kdy jde o čin, který se již stal a pro sociální práci jsou aktuální především vražda (§ 140), těžké ublížení na zdraví (§ 145) a týrání svěřené osoby (§ 198). Kdo „takový trestný čin neoznámí **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu ... bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“. Dle odstavce 2 zaniká trestnost, nemohl-li dotyčný „oznámení učinit, aniž by sebe nebo osobu blízkou uvedl v nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jiné závažné újmy nebo trestního stíhání“. Podle odstavce 3 oznamovací povinnost nemá advokát nebo jeho zaměstnanec, který se dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe. Oznamovací povinnost nemá také duchovní registrované církve a náboženské společnosti s oprávněním k výkonu zvláštních práv, dozví-li se o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem

---

⁶ Text byl psán sice v době platnosti starší verze Trestního zákona, ale ve snaze zachovat jeho aktuálnost i po roce 2010 pojednávám již o novele Trestního zákona.

⁷ K tomu více viz příspěvek JUDr. Mitlöhnnera (2010) *Problematika nepřekážení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka* v tomto sborníku.

zповědního tajemství nebo v souvislosti s výkonem práva obdobného zповědnímu tajemství.“ Jak vidno vůči sociálním pracovním a pracovníkům se žádné výjimky ze zákona nevztahují.

Vedle toho „povinnost sdělování informací“ vyplývá ze Zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. v platném znění, kde je v rámci § 51 odst. 1 vytyčena povinnost orgánů sociálně-právní ochrany při sdělování údajů, kde je stanoveno, že „orgány sociálně-právní ochrany a komise jsou povinny sdělovat si navzájem údaje z evidence a spisové dokumentace, které vedou, a to v rozsahu nezbytném pro potřeby těchto orgánů“.⁸ Podobně § 53 vymezuje povinnosti institucí či osob „poskytovat informace“ na výzvu orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o povinnost „sdělit údaje potřebné podle tohoto zákona pro poskytnutí sociálně-právní ochrany“.⁹

Mlčenlivost, či důvěrnost informací

Také „mlčenlivost“ či „důvěrnost informací“ jsou aspekty sociální práce, které jsou vymezeny právně především skrze Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. v platném znění. V § 100 je uvedeno, že zaměstnanci obcí a krajů, zaměstnanci státu a zaměstnanci poskytovatelů sociálních služeb jsou povinni zachovávat mlčenlivost o údajích týkajících se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby nebo příspěvek, které se při své činnosti dozvědí, není-li dále stanoveno jinak.¹⁰

Vedle toho se mlčenlivostí zabývá i Zákon o sociálně-právní ochraně dětí, ze kterého dle § 57 vyplývá, že zaměstnanci zařízení sociálně-právní ochrany jsou povinni zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany nebo v

---

⁸ Jedná se především o povinnosti vůči soudům a správním úřadům, obecním úřadům s rozšířenou působností, státnímu zastupitelství, krajskému úřadu, MPSV, pověřené osobě, orgánům činným v trestním řízení, Probační a mediační službě, úřadu práce a Veřejnému ochránci práv. Ovšem povinnost neziskové organizace respektive fyzické osoby pověřené sociálně-právní ochranou dětí, není v § 53 dále vymezena.

⁹ Zde je na místě uvést právní vymezení termínu „sociálně-právní ochrana dětí“, pod kterým se dle § 1 rozumí zejména ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Sociálně-právní ochrana se zaměřuje zejména na děti, jejichž „rodiče neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti“, nebo „nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti“, nebo na děti, které vedou „zahálčivý nebo nemravný život“ spočívající zejména v tom, že „zanedbávají školní docházku“, „požívají alkohol nebo návykové látky“, „žijí se prostitucí“, „spáchaly trestný čin“ nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte, na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu, pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

¹⁰ Tato povinnost trvá i po skončení pracovního vztahu. Povinnosti zachovávat mlčenlivost mohou být osoby uvedené ve větě první zproštěny pouze tím, v jehož zájmu tuto povinnost mají, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu, případně skrze výjimky stanovené zvláštními zákony.

přímé souvislosti s tím seznámili. Na druhou stranu se povinnosti mlčenlivosti nelze dovolávat, jestliže mají být sděleny údaje o podezření z týrání, zneužívání dítěte nebo ze zanedbávání péče o něj (§ 55 odst. 2 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů). Tuto povinnost mají státní orgány, zaměstnavatelé, další právnické osoby, zejména školy, školská, zdravotnická a jiná obdobná zařízení, fyzické osoby, pokud jsou zřizovateli škol a dalších zařízení pro děti, a pověřené osoby.

Střet právních imperativů

Je zřejmé, že i mezi samotnými zákonnými požadavky lze nalézt řadu dilemat. Braye a Preston-Shoot (1998) uvádějí jako příklady situace, kdy se práva dětí dostávají do konfliktu s právy rodičů (např. problematika umístění dětí do ústavní výchovy), konflikty mezi individuální autonomií a právem státu intervenovat (např. dilema nedobrovolné hospitalizace), konflikty mezi lidskými právy a riziky (např. dilema rozsahu omezení práv u osob s omezenou způsobilostí k právním úkonům), atd. Také Sobek (2008) upozorňuje, že snaha o dokonalou realizaci nějakého souboru hodnot prostřednictvím práva může být vnitřně protichůdný podnik - „např. snaha o maximální realizaci práva na přiměřené hmotné zabezpečení při nezpůsobilosti k práci může být protichůdná s legitimním zájmem společnosti na předcházení zneužívání nemocenských dávek.“

Je to zkrátka již v podstatě samotného práva, že prosazuje hodnoty, které mohou být vzájemně protikladné. Pokud k takové kolizi dojde, měly by být dle Sobka (2008) ústupky v realizaci jedné hodnoty ospravedlněny realizací jiné hodnoty, přičemž uvádí příklad kolize mezi právem na svobodu projevu na jedné straně a právem na ochranu osobnosti na druhé straně. Pokud se o někom v bulváru napíše, že je vrozený křip, pak je to značný zásah do práva na ochranu osobnosti, a proto lze ospravedlnit určitý zásah do svobody projevu (např. ve formě zadostiučinění). Nicméně pokud se o dotyčném posměšně napíše, že je vrozený Evropan, nejedná se o tak závažný akt narušující ochranu osobnosti, takže by neměl vyvolat ústupek na straně hodnot svobody projevu. Sobek navrhuje řešit právní dilema prostřednictvím dvojice otázek: 1. Jaké zásahy do ochrany osobnosti bychom připustili, kdybychom ponechali svobodu projevu zcela nedotčenou? 2. Jaké zásahy do svobody projevu bychom připustili, kdybychom zcela důsledně sledovali právo na ochranu osobnosti?“

Domnívám se, že podobné otázky mohou být využitelné i při výkonu sociální práce. Setkali bychom se se dvěma protikladnými právními normami v dané situaci, pak bychom neměli popírat

jednu normu, protože akceptujeme druhou, nebo naopak. Spíše by se mělo jednat o zvažování obou normativních závazků a jejich vybalancování prostřednictvím otázek: Jak prosazování jedné či druhé právní normy omezuje práva zúčastněných, prosazování které z norem povede k menší škodě na právech zúčastněných a jak akceptovat „méně škodící“ normu, aby byl zároveň zásah na straně práv druhé strany co nejmenší? ... Anebo můžeme situaci konzultovat s právníčkou či s právníkem.

Etické zásady

Přestože jsem na začátku svého příspěvku upozornila, že v českém kontextu lze identifikovat vícero pojetí sociální práce (viz Musil, 2008a), tak si troufnu tvrdit, že společným etickým základem pro výkon profese sociální práce je Etický kodex sociálních pracovníků (2006).

Možnost střetu mezi etickými hodnotami sociální práce je více či méně explicitně vymezena i v Etickém kodexu sociálních pracovníků (2006), kde lze nalézt v rámci bodu 2.5.6.

ustanovení, že „sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu“. Také přímo vyjmenované problémové okruhy v bodě B, upozorňují na výskyt etických dilemat a požadavek etického hodnocení a rozhodování v situacích, kdy se loajalita sociálního pracovníka s klientem dostane do střetu zájmů při konfliktu zájmu samotného sociálního pracovníka se zájmem klienta, při konfliktu klienta a jiného občana, při konfliktu mezi institucí či organizací a skupinou klientů, při konfliktu zájmu klientů a ostatní společností.

Na dilema mezi „povinností mlčenlivosti“ a „povinností sdělovat informace“ se v následujících řádcích podívám z hlediska Etického kodexu sociálních pracovníků.

Sdělování informací

Kodex se podrobněji otázkou „povinnosti poskytovat informace“ nezabývá. Z jeho znění lze předpokládat, že „sdělování informací“ bez souhlasu klienta či klientky mohou činit legitimní situace, jako „omezení práv dalších osob“ (1.3), „ohrožení dalších osob“ (2.1.4). Lze také dovodit, že poskytování informací bez souhlasu je spojeno především se dvěma cílovými skupinami: Za prvé s těmi, kteří ohrožují druhé, za druhé s těmi kteří „nemají způsobilost

k právním úkonům v plném rozsahu“ (2.1.4). Například Johnson (1998) by je pravděpodobně analogicky označil jako „sociálně nezodpovědné“ a „sociálně nekompetentní“.

Důvěrnost informací

„Důvěrnost informací“ je jednou ze základních etických hodnot. V rámci Etického kodexu je jí věnován bod 2.1.4., podle kterého mají sociální pracovníci chránit klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení.

Střet etických hodnot

Z Kodexu tedy nevyplývá pro sociální pracovníce a pracovníky žádné jasné vodítko, kterou hodnotu v jakých situacích upřednostnit. Dilema mezi oběma hodnotami je implicitně formulováno v rámci „základních etických problémů“: „kdy vstupovat či zasahovat do života občana a jeho rodiny, skupiny či obce (např. z hlediska prevence či sociální terapie společensky nežádoucí situace)“. Dále lze považovat za relevantní vzhledem k dilematu etický problémový okruh C, podle kterého má sociální pracovníce a pracovník klientům pomáhat a současně je klienty kontrolovat, přičemž vztahy mezi těmito protichůdnými aspekty sociální práce vyžadují, aby si sociální pracovníci vyjasnili etické důsledky kontrolní role, a do jaké míry je tato role přijatelná z hlediska základních hodnot sociální práce. Sociální pracovníce a pracovníci by dle kodexu měli eticky uvažovat „při sociálním šetření, sběru informací, jednáních a při své profesionální činnosti o použití metod sociální práce, o sociálně technických opatřeních a administrativně správních postupech z hlediska účelu, účinnosti a důsledků na klientův život“.

V Etickém kodexu lze zkrátka nalézt řadu klíčových hodnot sociální práce, a možná by se na nich shodli sociální pracovníce a pracovníci preferující všechna výše uvedená pojetí sociální práce. Nicméně, v situacích každodenní praxe se stává, že se do vzájemného konfliktu může dostat vícero etických hodnot. Navíc tyto etické konflikty nemusí být o rozlišení mezi „dobrým“ a „špatným“, ale často se jedná o volbu mezi vícero dobrými možnostmi, či mezi vícero špatnými možnostmi (Mattison, 2000). Jako příklady nejčastějších hodnotových tenzí Mattison uvádí:

- Právo na sebeurčení vs. nejlepší zájem klienta/klientky.
- Právo na sebeurčení vs. právo na informace dalších osob.

- Právo na sebeurčení vs. zájmy dalších osob.
- Zachování důvěrnosti vs. právo na informace dalších osob.
- Nejlepší zájem klienta/klientky vs. zájem dalších osob.
- Zachování důvěrnosti vs. zájmy dalších osob.

Diskuze ke vztahu etiky a práva

Z předchozích řádků vyplývá, že rozhodování sociálních pracovníků a pracovníků není komplikováno pouze tenzí mezi právem a etikou, což je hlavní téma tohoto textu, ale také vzájemnými střety mezi právními normami a vzájemnými střety mezi etickými zásadami a hodnotami.

Úprava vztahu etiky a práva v České republice

Na úvod této kapitoly jsem si položila otázku, jak je upraven vzájemný vztah etiky a práva v České republice? Z Etického kodexu sociálních pracovníků (2006) vyplývá, že sociální práce se má řídit Ústavou, Listinou základních práv a svobod a dalšími zákony tohoto státu, které se od těchto dokumentů odvíjejí. Samotný Kodex tedy v úvodu deklaruje podřízenost výkonu profese sociální práce právu.

Vedle toho je zde ovšem obsažena nenápadná formulka, o které jsem již psala výše, (bod 2.5.6), a podle které „sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vzhledem k zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu“, ze které vyplývá možnost uznání vzniku konfliktu mezi právem a etikou, a uznání individuální zodpovědnosti konkrétní/ho sociální pracovníce či pracovníka, jak se k tomuto konfliktu postaví. Nicméně, například oproti lékařům, kteří mají v Etickém kodexu České lékařské komory (1996) jasně uvedeno, že:

„Lékař má znát zákony a závazné předpisy platné pro výkon povolání a tyto dodržovat. S vědomím osobního rizika se nemusí cítit být jimi vázán, pokud svým obsahem nebo ve svých důsledcích narušují lékařskou etiku či ohrožují základní lidská práva.“

je tato formulace značně netransparentní. Lékaři jasně deklarují, že vzájemný konflikt mezi profesní etikou a zákony může nastat, přičemž může být za profesionální rozhodnutí považováno i takové rozhodnutí, které se dostává do rozporu s právem. Výše citovaná

formulka také upozorňuje, že dotyčný/á lékař/ka, který/á poruší v zájmu etiky právní normu, musí počítat s důsledky (především a nejenom) ve formě právních sankcí.

Takto odvážná česká sociální práce nebyla, takže mě napadá otázka, kolik sociálních pracovníků a pracovníků bude interpretovat Kodex podobně „nestandardně“ jako je tomu činně v tomto příspěvku, či zda nebude takováto interpretace považována za pomýlenou až odsuzováníhodnou. Texty Šveřepy (2008, 2009), Chytila (2007), Musila (2008a) a v podstatě celé číslo 3/2009 časopisu *Sociální práce/Sociálna práca* mě vedou k podezření, že pro sociální pracovníce a pracovníky je idea zpochybňující absolutní podřízenost sociální práce právu téměř kacířská. Tomuto diskursu nadřazenosti práva nad etikou odpovídá i „poslušná“, či konformní praxe českých sociálních pracovníků a pracovníků.

Co se týče opačné roviny vztahu, tak platné právní normy se vůči profesní etice nevymezují¹¹, což lze pravděpodobně přisuzovat předpokladu nadřazenosti práva profesní etice. Jedinými výjimkami jsou, jak již bylo uvedeno výše, profese advokacie a duchovenství dle § 368.

Interpretace role práva v sociální práci

Než se dostanu k pojednání o dalším možném střetu profesionálních hodnot a právních norem, považuji za nezbytné nabídnout možné interpretace role práva v sociální práci. Braye a Preston-Shoot (1998) nabízejí dva zjednodušující postoje k roli práva v sociální práci. Za prvé se jedná o představu, podle které musí být výkon sociální práce přesně vymezen právem a podřízen právu, neboli o **nadvládu práva nad etikou**¹².

Přehnaný důraz na zákony se označuje jako „legalismus“ a v rámci sociální práce je charakteristický rigidní regulací sociální práce skrze právní normy, procedurální předpisy, či doslovný výklad standardů¹³. Legalismus je směr, který ignoruje hodnotový rozměr práva a odmítá se zabývat tím, zda to, co je vyjádřeno v právních normách, je také správné. Vychází z tzv. „právní dogmatiky“, která chápe „legislativu“ neboli právo pouze jako soubor pravidel lidského chování sankcionovaných státní mocí, která jsou sepsaná v zákonech a jiných

---

¹¹ Respektive autorka tohoto příspěvku, která nemá právní vzdělání, žádné takové vymezení nezná.

¹² Z filozofické perspektivy má tento přístup blízko deontologické etice (např. Mattison, 2000), z perspektivy všedních dilemat sociálních pracovníků k procedurálnímu přístupu (Musil, 2004), z perspektivy kolonializace životního světa systémem k byrokratickému modelu práce (Laan, 1998), či z hlediska roviny praxe k defenzivní praxi (Nečasová, 2003), nicméně nejedná se o zcela totožné kategorie pojmů.

¹³ Příkladem, podle mého názoru, mohou být SQSS, které vyžadují, aby byl před sepsáním smlouvy o poskytování služby vymezen osobní cíl uživatele bez ohledu na to, že s některými uživateli trvá třeba několik měsíců, než se podaří autentický osobní cíl najít, což pak vede k tomu, že poskytovatelé buď s klientem pracují několik měsíců bez smlouvy a nemohou evidovat poskytované služby do statistik, nebo cíl stanoví rychle, ale ten pak nemusí odpovídat autentické zakázce klienta.

právních předpisech (Cepl, 1999). Jeho typickým znakem je to, že právo je v podstatě redukováno na lingvistický přístup či jazykový výklad, naopak je oddělováno od morálky. Braye a Preston-Shoot (1998) za negativní důsledky legalismu považují jeho sklony podporovat mocnější ve společnosti na úkor méně mocných. Peterová (2006) považuje za nepříznivé důsledky legalismu především to, že podkopává iniciativu a odlišnost pracovníků a pracovníků v názorech, zatímco prospívá bojácným a neflexibilním lidem, zužuje zájmy pouze na to, zda bylo dodrženo pravidlo, a naopak ignoruje jeho účelnost (vyděšení pracovníci organizací sociálních služeb pak dotlačí na první schůzce uživatele ke stanovení osobního cíle bez ohledu na to, zda je tento cíl také autentickou zakázkou klienta).

Druhý pohled považuje právo pouze za jednu z dílčích komponent sociální práce, která musí být vždy podřízena pracovníkovu pojetí etiky, neboli o **nadvládu etiky konkrétního pracovníka nad právem**. Pak je rozhodování pracovníka podřízeno jeho představě o tom, jak by mělo vypadat eticky dobré rozhodnutí, zatímco složka práva není příliš brána v úvahu, a pokud ano, tak spíše jako potvrzení správného rozhodnutí. Je zajímavé, že tato situace není v české ani anglicky psané odborné literatuře příliš popisována, což se ale týká celé problematiky vztahu práva a sociální práce. Jako příklad takového přístupu, byť není přímo z oblasti sociální práce, se mi vybavuje psychoterapeut, s nímž jsem spolupracovala, a který přiznal, že když se dozví od klientky či klienta nějakou skutečnost, na niž se vztahuje oznamovací povinnost, tak pokud klientka tuto věc oznamovat nechce, tak to nikdy (!) neoznamuje.

Odišným způsobem interpretují vztah práva a etiky sociální práce Braye a Preston-Shoot (1998), kteří upozorňují, že role práva v sociální práci by měla být vnímána více **dialekticky**, protože oba výše uvedené postoje jsou jednostranné a lze nalézt řadu situací, kdy se etika sociální práce a právo mohou dostat do vzájemného konfliktu. Vztah, který považují za optimální mezi právem a etikou sociální práce jsem nazvala dialektický, nicméně si uvědomuji, o jak těžkopádný termín se jedná. Mám tím na mysli, vztah založený na situační reflexi, či promýšlení jednotlivých aspektů zasahujících do rozhodování o situaci. Je zkrátka zjednodušující říci, že právo je nadřazeno etice, protože právo není totožné s morálkou, a zároveň by rozhodně nebylo správné účelově ignorovat v sociální práci právní normy. Při rozhodování v sociální práci by měly být zvažovány oba aspekty rozhodování.

Diskuze k dilematům mezi etickými zásadami a právními normami.

Než se dostanu k dilematům mezi právem a etikou, musím zdůraznit, že popisované dilema rozhodně nevystihuje plnou komplexitu rozhodování v sociální práci. Právní hodnoty a profesionální etické hodnoty jsou pouze jedny z mnoha hodnot, které do rozhodování zasahují. Např. Wart (Paterová, 2006) uvádí ve své práci *Changing Public Sector Values* komplex pěti zdrojů hodnot, které mohou být relevantní. Jedná se o hodnoty individuální (naše víry, osobní hodnoty, zkušenosti, potřeby atd.), profesionální (viz výše), organizační (viz např. Musil, 2004), zákonné hodnoty (viz výše) a hodnoty veřejného zájmu (viz např. níže uvedený příklad *harm reduction*).

Jak vyplývá z předchozích řádků, tento text preferuje více dialektický vztah mezi právem a etikou. Níže uvádím argumenty jednak vyplývající z povahy práva a jednak z povahy samotné sociální práce.

Argumenty vycházející z povahy práva¹⁴

Tři pojetí práva, aneb o mém prožvení

Následující řádky se budou věnovat teorii práva, což se pravděpodobně může zdát většině sociálních pracovníků a pracovníků dosti nudným tématem. Osobně jsem to měla stejně, než jsem zjistila, jak jsem klamána českým dominujícím diskursem pojetí práva, který má tendenci stejně jako všechny dominující diskursy předstírat, že je jediný a nejlepší.

Bylo by omylem domnívat se, že existuje jednotné vymezení práva. Jak upozorňuje bývalý ústavní soudce Vojtěch Cepl (1999: 32) v obecné teorii práva nebylo dosaženo shody o tom, co to vlastně právo je. Pro sociální pracovníce pracovníky, kteří nejsou příliš vzdělávání v teorii práva, může být dosti překvapující, že i právo má svá paradigmaty. Neboli většina z nás zná pouze jediné pojetí práva, a to „právní dogmatiku“, o které jsem psala výše v souvislosti s legalismem, a která je v Česku podle Cepla naprosto převládající. V tomto pojetí řada sociálních pracovníků a pracovníků chápe právo jako „co je psáno, to je dáno“, bez ohledu na to, zda je to spravedlivé a účelné. Důsledkem tohoto pojetí je také malá motivace vést diskuzi o podobě a výkladu právních norem.

Zajímavou variantou k právní dogmatice je „právně sociologický pohled“, podle kterého nepostačuje zabývat se pouze legislativou, důležité je zkoumat „živé právo“, jak se skutečně

---

¹⁴ Tuto subkapitulu píši s jasným vědomím, že nejsem vzdělána v teorii práva a že jsem se pustila na značně tenký led, pokud dojde k diskuzi s právně vzdělanými teoretiky práva, a jen pevně doufám, že se nedopustím *faux faux* ohledně chápání této teorie.

realizuje v životě, jak se interpretuje, uplatňuje a vynucuje (Cepl, 1999). Tento přístup, který se rozšířil hlavně z amerického „právního realismu“, tvrdí, že právní texty žádné jednoznačné odpovědi nenabízejí, a ve skutečnosti to co právníci dělají, není ničím více než jen sofistikovanou intelektuální hrou (Kühn, 2007). Podle Kühna lze americký právní realismus velmi zjednodušeně popsat jako směr, který připouští, že rozhodnutí soudce je dáno tím, jak se ten který den vyspal nebo jak dobrou kávu měl k snídani. Pro tento směr je charakteristická skepse ve schopnost práva na základě jakékoliv objektivní a hodnotově neutrální metodologie přinášet univerzálně platné odpovědi. Na druhou stranu zahrnuje i určitý optimismus v tom, že lze nalézt sofistikovanější a smysluplnější přístup k právu, který dle mého soudu může být analogický rozhodování v sociální práci. Vždyť i v sociální práci se stále více prosazuje skepse proti naší schopnosti objektivně posoudit situaci klienta a požadavky na sebereflexi (např. i o tom, jak je naše posuzování a rozhodování ovlivněno tím, jak jsme se zrovna vyspali) a kritickou reflexi životní situace klientek a klientů.

Třetí přístup v pojetí práva se soustřeďuje na „psychologický aspekt práva“. Cepl (1999: 33) píše, že „právo není jen to, co je napsáno v knihách, právo je také to, co mají lidé ve svém vědomí. ...Rozhodující jsou ta pravidla, která lidé znají a akceptují, souhlasí s nimi a jednají podle nich, třeba podvědomě. ...Naopak představa o tom, že všechny právní normy lze vynutit sankcemi proti vůli jejich adresátů je utopická, dobrovolné vnitřní přijetí většiny pravidel je v moderní komplexní společnosti naprosto nezbytné. Podmínkou efektivního působení práva je též zvyšování harmonie a souladu různých normativních soustav (formálních i neformálních, oficiálních i nestátních), které se ve svém působení navzájem „podporují“... Právo má být „spravedlivé“, v tomto smyslu v souladu s převládající soustavou hodnot ve společnosti. Z poznatku o tom, že pro znalost každé normy je rozhodující její hodnotový (axiologický) rozměr, vyplývá klíčový a praktický význam morálky, kterou zde chápeme v nejširším a zjednodušeném smyslu, jako označení souboru všech platných pravidel lidského chování platných v dané společnosti.“

Předchozí pojetí práva je pro sociální pracovníce pracovníky zajímavé z toho hlediska, že na rozdíl od české právní praxe neodděluje právo a morálku. Zatímco čeští právníci a právničky často tvrdí, že „právo“ a „spravedlnost“ jsou dvě různé věci¹⁵, nebo je naopak zjednodušeně a klamně ztotožňují, tak tento psychologický směr klade důraz na zkoumání a podporu legitimacy práva (sbližování práva a morálky).

---

¹⁵ Naposledy jsem tuto větu slyšela v Otázkách Václava Moravce od advokáta plagiátora Lud'ka Hosmana, který opsal bakalářskou práci na Plzeňských právech.

V další kapitole svou kritiku práva směřuji především vůči pojetí práva jako právního dogmatismu a východiskem mi k tomu jsou právě dvě výše zmíněné alternativní pojetí práva.

Kritika právního dogmatismu

Za prvé je právo významným nástrojem moci a může být zneužito k upevňování mocenských struktur. Jak upozorňuje Cepl (1999: 40), „každý přemýšlející pozorovatel dojde brzy k tomu, že to právo, které tvoří parlament, není suma rozumu, ale výsledek kompromisů, zájmů, předsudků, prestižních soubojů, lobbyistů“. Pak se právo může stávat zdrojem útlaku a oprese a vést k marginalizaci lidí. Právní normy mohou podporovat sociální inženýrství a xenofobní ideologie, jak dle mého názoru ukazuje například legislativa týkající se registrovaného partnerství¹⁶ lesbických žen a gay mužů, která tyto lidi otevřeně diskriminuje v oblasti rodinného práva, konkrétně u rodičovských práv, adopcí¹⁷, výchovy dětí a reprodukčních práv¹⁸, nebo v oblastech společného jmění, pozůstalostních důchodů¹⁹, či dědického práva²⁰ atd. (Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007).

Za druhé je třeba vnímat, že právo může být problematické i ve své praktické podobě. Laan (1998) upozorňuje, že právní formulace mohou být značně vágní, mohou mít vícero výkladů, což je zřetelné především u tzv. volně vymezených povinností. Jazyk práva je ve svém výkladu značně problematický, protože používá obecné termíny jako například „všeobecný zájem“, „veřejný pořádek“, „spravedlnost“, „v zájmu dítěte“ apod. Z hlediska oblasti sociálně právní ochrany dětí, jsou relevantní termíny jako např. „zanedbávání péče“, „rozsah informací nezbytný pro potřeby orgánů...“, „řádná výchova“, „nemravný život“ atd., u nichž jsou ne vždy jednoznačné a často diskutovatelné výklady. Například, pokud s rodiči v rámci sanace rodiny vytváříme denní režim a pravidla pro děti, často si kladu otázku, jaký čas pro návrat dětí domů „z vycházek“ je ještě přijatelný a jaký by mohl být dle zákona již považován za znak „zanedbávání péče“? Odpověď je samozřejmě závislá na řadě okolností, především na

---

¹⁶ Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů.

¹⁷ Podle zákona registrované osoby nemohou adoptovat dítě nejen jako pár, ale ani individuálně. Na rozdíl od adopce, uzavření registrovaného partnerství nebrání tomu, aby se gayové a lesby stali pěstouny, avšak pouze individuálně, nikoli jako pár.

¹⁸ V České republice je přístup k umělému oplodnění vyhrazen pouze heterosexuálním párům.

¹⁹ Uzavřením registrovaného partnerství nedochází mezi partnery či partnerkami ke vzniku společného jmění a pozůstalé partnerky či partneri nemají nárok na vdovský či vdovecký důchod.

²⁰ Zatímco občanský zákoník zařazuje pozůstalé registrované partnerky a partnery do 1. dědické skupiny, zákon upravující dědickou daň na tuto skutečnost vůbec nepamatuje. Pokud jde o daň dědickou, ale i darovací, pohlíží právo na registrované partnery či partnerky jako na osoby, které nejsou v žádném příbuzenském svazku a zařazuje je pro výpočet daně až do 3. skupiny, kde je daňová sazba nejvyšší.

věku dítěte, nicméně zatímco v některých rodinách se patnáctileté „děti“ musí vracet domů v šest, tak jiné nastavují návraty na desátou večer a tolerují i pozdější návraty dětí domů.

Takovouto nejednoznačnost lze interpretovat jak negativně (viz předchozí příklad), tak pozitivně. Těžko si lze představit situaci, že by zákony přesně nařizovaly rodičům, do kolika hodin má být dítě konkrétního věku doma. Navíc takováto striktní formulace by pravděpodobně porušovala rodičovská práva a znemožňovala individuální rodičovské přístupy, které se dají nastavit na potřeby té které rodiny. Jak píše Laan (1998) právo by nemělo upravovat oblasti Životního světa, které lze projednávat skrze komunikativní jednání. Zároveň ale připouští, že někdy může být absence právní úpravy nějaké oblasti jen zástěrkou pro nicnedělání, a může vést k zakonzervování oprese či diskriminace ve společnosti, jak o tom podle mého názoru svědčily dlouhodobé boje o zavedení legislativy k oblasti domácího násilí s odůvodněním, že rodina je oblast, do které by stát neměl zasahovat. Pokud právní úprava nějaké oblasti vede k faktické emancipaci lidí, pak může být dle Laana takový zásah legitimní. Příkladem může být tzv. antidiskriminační zákon²¹, který sice může omezovat prostor zaměstnavatelů, poskytovatelů sociálních, vzdělávacích či zdravotních služeb či společnosti obecně při „svobodném“²² rozhodování, zároveň ale také zajišťuje a rozšiřuje svobodu a svobodnou volbu pro ty, kteří mají omezené možnosti a jsou znevýhodňováni na základě řady společenských stereotypů a předsudečného uvažování a stanoví právní prostředky v případě diskriminace.

Vedle toho Braye a Preston-Shoot (1998) zdůrazňují tendenci práva k černobílému vidění světa a zjednodušování reality, která je ve svém obsahu mnohem bohatší, s čímž se sociální pracovníci potýkají především u tzv. absolutních právních norem, jako je právě např. oznamovací povinnost. Podobně Cepl (1999: 38) poukazuje na nemožnost jednoznačné artikulace právních norem. „Právní pravidla není možné vždy přesně napsat, což vyplývá z nepřesnosti hovorového jazyka, bez kterého se žádná legislativa neobejde, protože adresáty norem jsou normální lidé ... Dalším důvodem nepřesnosti a neúplnosti legislativy je nemožnost předvídat všechny faktické situace a jejich varianty upravené právem, které mohou v budoucnu nastat.“

V souvislosti s povahou práva stojí za to přednést velké etické dilema, jak postupovat, když právo neplní svůj účel? Když postup dle dané právní normy v sociální práci nemusí být

---

²¹ Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů.

²² Možná by lépe znělo „libovolným“ rozhodování.

nejlepším řešením ani pro klienta, ani pro společnost? Z Ceplových (1999) citátů vyplývá, že se nemusí jednat o úplně vzácné situace. Je v situaci, kdy se duševně nemocná klientka po dlouhodobé spolupráci svěří sociálnímu pracovníkovi, že před pěti lety zabila své dvouměsíční dítě, nejlepším řešením naplnit oznamovací povinnost a ohlásit tuto věc policii nebo státnímu zastupitelství? Tedy alespoň v případě, kdy sociální pracovník zjišťuje, že klientka se tím velmi trápí a že výčitky svědomí samy o sobě jsou pro ni obrovským trestem. Jak prospěje klientce, že půjde na několik let do vězení? Jak prospěje společnosti, když uvězní člověka, který je již potrestán svým svědomím? Bude sice učiněno zadost právu, ale ztráty budou na obou stranách. Společnost bude muset vynakládat nemalé náklady na výkon trestu odnětí svobody člověka, který už potrestán je, a důsledky uvěznění pro ženu nepřinášejí také nic dobrého. Uvědomuji si, jak je tento příklad sporný. Optimálním postupem je asi motivovat ženu k tomu, aby se sama přiznala, ale co v případě, kdy by se to nepodařilo?

Po uvedení předchozích argumentů si umím v „profesionálním pojetí“ sociální práce představit i situace, kdy se sociální pracovnice či pracovník uvážlivě rozhodnou jednat v rozporu s právní normou, čímž se mohou vystavovat riziku trestního stíhání. Neboli, sociální pracovník či pracovnice, kteří preferují dialektický vztah mezi etikou a právem, jsou „jednou nohou v kriminále“²³. Přesto v závěru tohoto textu uvádím příklady, kdy je „zjednodušování“ reality ze strany práva natolik v konfliktu s komplikovaností praktických situací, že stojí za to o pojednávaném dilematu alespoň přemýšlet.

Argumenty vycházející z povahy sociální práce

Prvním argumentem pro obhajobu dialektického vztahu je poslání profese sociální práce, která se alespoň v akademických textech prezentuje jako nezávislá profese, která by měla být prostředníkem mezi klientem a společností (jejími normami) (např. Úlehla, 1999; Laan, 1999). Sociální pracovnice a pracovníci nemají být „agenty společnosti“ (ani „obhájci klienta“), jejich role má být flexibilní (Úlehla, 1999). Zkrátka, sociální práce by neměla být absolutně poplatná ani společenským tlakům, ani by neměla stát výhradně na straně klientů. Jejím atributem je ambivalence, neboli sounáležitost jak s klienty, tak se společností. Tuto ambivalenci by měli dle Laana (1999: 226) sociální pracovníci a pracovnice přijmout, i když je to „zatraceně těžký úděl“, „protože kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde“.

---

²³Podle JUDr. Mitlöhnnera „jsou v kriminále oběma nohama“, jak mě upozornil při naší osobní diskuzi nad tímto tématem.

Dalším argumentem na podporu dialektického vztahu mezi právem a etikou je z Etického kodexu sociálních pracovníků (2006) vyplývající zásada, že „sociální práce je založena na hodnotách demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti“, což jsou hodnoty, které se mohou dostat do rozporu s právem. V rovině praxe může docházet k tomu, že právo a morálka nejsou v souladu, a to by sociální pracovníci a pracovníci měli být schopni reflektovat, stejně jako by měli být připraveni na takové situace profesionálně reagovat (viz příklady níže).

Příklady dilemat mezi právem a etikou

Následující uvedené příklady ukazují, jak etické hodnoty mohou být v rozporu s právem a jak rozhodnutí jednat dle práva může být v rozporu s etikou nebo dokonce proti celospolečenskému zájmu. Ve svém příspěvku nechci předestírat odpovědi, spíše se mi jedná o snahu přivést sociální pracovníce a pracovníky ke kritickému zamyšlení nad vztahem práva a etiky v jejich vlastní praxi.

Příklad etického dilematu spojeného s oznamovací povinností dle § 367 „nepřekážení trestného činu“

V rámci sociální práce lze nalézt příklad až systematického „nepřekážení trestného činu“, a to ve filosofii *harm reduction*, uplatňované především v oblasti terénní práce s uživateli a uživatelkami drog. Dle § 283, který vymezuje „nedovolenou výrobu a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy, nedovolenou výrobu a držení omamných a psychotropních látek a jedů“ by měli terénní pracovníci a pracovníci překazit tuto skutečnost, což prakticky znamená ohlásit ji.

V rámci *streetwork* je téměř nemožné nevědět, kdo a kde vyrábí a prodává drogy, a přesto se povinnost dle § 367 nenaplnuje. V případě oznámení by nebylo možno naplňovat celospolečenský cíl *harm reduction*, kterým je snižovat rizika spojená s užíváním drog takovým způsobem, aby se celospolečensky snižovala incidence a prevalence infekčních nemocí v důsledku užívání drog, a samozřejmě také další následky užívání drog v oblasti ekonomické a kriminální (viz např. Zábranský, Langer, Gronský, Mravčík, 1997). Naopak, pokud by se pracovníci a pracovníci tímto paragrafem řídili, vedlo by to ke ztrátě důvěry klientek a klientů, kteří by injekční materiál měnit nepřišli, a nedostalo by jim dalších poradenských služeb souvisejících se snižováním rizik spojených s užíváním drog. Pokud se

pamatují z vlastní praxe, tak důvěra této cílové skupiny je velmi vrtkavá, takže např. policejní zátah, který ani nebyl vyvolán činností naší organizace, vedl k tomu, že se většina klientek a klientů doslova „vypařila“ na několik týdnů. Tento jev zpravidla doprovázel nárůst infekčních nemocí v lokalitě.

I když se terénní pracovníce a pracovníci snaží takovýmito situacím relevantním z hlediska Trestního zákona předcházet tím, že klienty upozorňují, že nechtějí vědět, kdo a kde vyrábí, či prodává, museli by být hodně tupí, aby se řadu konkrétních informací nedovtípili. Přesto tuto zákonnou povinnost vědomě nenaplnují a činí tak dokonce v celospolečenském zájmu.

Příklad etického dilematu spojeného s oznamovací povinností dle § 368 „neoznámení trestného činu“

Představme si, že se sedmnáctiletá klientka svěří sociální pracovníci, že ji otec týral, ale zároveň prosí, ať to nikomu neříká. Z hlediska práva se jedná o „týrání svěřené osoby“ dle § 198 Trestního zákona, ke kterému se váže povinnost oznámení dle § 368. Pokud sociální pracovníce takový trestný čin neoznámí **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu, může být potrestána až třemi roky odnětí svobody.

Jenže, co když jsou argumenty klientky pro zachování mlčení racionální a přesvědčivé? Sociální pracovníce na základě detailního rozhovoru dojde k tomu, že skutečně k týrání docházelo, že klientka je kompetentní²⁴ a její důvody, proč nechce věc řešit s pomocí policie, jsou promyšlené a věrohodné. S vědomím, že se jedná o spekulativní příklad, uvedu argumenty, kdy se klientka obává, že by vyšetřování otce policií mohlo vést k infarktu její matky, která o týrání nevěděla, a která má velmi nemocné srdce. Navíc týrání ztratilo momentálně na intenzitě a klientka je rozhodnuta v den svých osmnáctých narozenin společnou domácnost opustit, takže nehrozí riziko z prodlení.

Takovou situaci lze interpretovat také jako samostatné etické dilema mezi „právem na sebeurčení“ klientky a „nejlepším zájmem klientky“. Jako dilema mezi dvěma právními normami si ho netroufnu označit, protože z hlediska práva by pravděpodobně oznamovací povinnost převážila povinnost mlčenlivosti.

Jako trestný čin může být dle Trestního zákona posouzeno i to, pokud se sociální pracovníce rozhodne s klientkou rozebírat plusy a mínusy oznámení, a postupně ji motivovat k žalobě,

---

²⁴ Např. disponuje Laanovými (1999) třemi kompetencemi: instrumentální (zná fakta), sociální (zná normy) a expresivní (je autentická) (dále viz např. Janebová, Musil, 2007).

protože není naplněna podmínka bezodkladnosti. Z § 358 Trestního zákona totiž vyplývá, že oznámení má proběhnout **bez odkladu** státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu. Motivace klientky k podání trestního oznámení nemusí být nutně krátkodobou záležitostí, což právo nereflektuje. Řada klientek a klientů potřebuje čas k tomu, aby se vyrovnali s tím, že stojí za podáním trestního oznámení proti sice násilnému, ale přece jenom blízkému člověku z vlastní rodiny. Řada klientek a klientů se bojí martýria spojeného s trestním oznámením (co tomu řekne rodina, blízcí, sousedé, spolužáci, lidé v obci atd.), bojí se samotného průběhu trestního vyšetřování, především výslechů, či nutnosti konfrontace s pachatelkou nebo pachatelem před soudem.

Nakolik je etické nedopřát klientce čas vše promyslet a připravit se a situaci „bez odkladu“ oznámit? Podobně si lze představit, že se klientku nepodaří sociální pracovníci motivovat k tomu, aby trestní oznámení podala sama, měla by v takovém případě sociální pracovníce automaticky věc oznámit?

Příklad etického dilematu nespojeného s oznamovací povinností dle § 367 a § 368

Třetí příklad vypovídá spíše o informační než oznamovací povinnosti, kdy oznámení není nařízeno trestním zákonem a neoznámení není sankcionováno. Co když se dozvíme, že klient/ka plánuje spáchat nebo spáchal/a trestný čin, ke kterému se neváže oznamovací povinnost ani dle § 367, ani § 368? Měli bychom jako sociální pracovníci a pracovníci takovou věc oznámit, či nikoliv?

Nemohu se zbavit pocitu, že výše zmíněný diskurs podřízenosti profesní etiky právu povede řadu sociálních pracovníků a pracovníků k automatickému ohlášení plánovaného nebo provedeného trestného činu na policii. Prvním důvodem je dle mého názoru neznalost přesného vymezení oznamovací povinnosti dle Trestního zákona²⁵, kdy si sociální pracovníci a pracovníci myslí, že musí nahlásit všechno protiprávní jednání svých klientek a klientů. Za druhý důvod považují extrémní loajalitu českých sociálních pracovníků a pracovníků vůči normám společnosti a právu. A třetím důvodem může být kultura organizací sociální práce, které tlačí pomáhající do role „agentů společnosti“ a nutí je podřizovat profesní „morální

---

²⁵ Vycházím z poměrně dlouholeté zkušenosti lektorování sociálních pracovníků a pracovníků, kde zjišťuji neznalost paragrafů spojených s oznamovací povinností. Dokonce jsem tuto neznalost zaznamenala i u policejního vyšetřovatele, který mě vyslyšel, a který se divil, že k „pohlavnímu zneužití“ dle §187 se nevztahuje oznamovací povinnost vyplývající z § 368.

ideál“ zájmům organizace²⁶ (více viz Musil, 2004; 2008b; Musil, Nečasová, 2008).

V opačném případě se pracovnice a pracovníci, kteří se situačně rozhodnou preferovat etické hodnoty nad právním imperativem, vystavují riziku vyhazovu z organizace.²⁷

V této souvislosti může být užitečné položit si otázku ohledně odpovědnosti za volbu provést trestný čin. Je to sociální pracovnice nebo klient, kdo nese odpovědnost za volbu, respektive za takto špatnou volbu? Je-li klient kompetentní a neohrožuje-li život či zdraví druhých, není pak odpovědnost za rozhodnutí na něm? Hodnota práva na sebeurčení by sociální pracovnice a pracovníky měla vést k respektování toho, že klienti mají právo činit špatná rozhodnutí a nést jejich důsledky (Johnson, 1998).

Podobné východisko je obsaženo i ve Výkladovém sborníku pro poskytovatele ke Standardům kvality sociálních služeb (2008: 40), který respektuje právo klienta na rozhodování s výjimkou situace, kdy „uživatel není schopen přiměřeně posoudit situaci a pochopit následky, které jeho rozhodnutí nebo jednání bude mít“ a zároveň „rozhodnutí nebo jednání by mělo závažné následky, které při špatné volbě mohou vést k ohrožení uživatele nebo k ohrožení ostatních lidí“. Lze si představit řadu trestných činů především majetkoprávního charakteru, které činí například klient v těžké sociální situaci, které závažně neohrožují ostatní lidi a ke kterým se nevztahují § 367 a § 368.

Naopak odpovědnost sociálních pracovnic a pracovníků se váže k tomu, jak kvalitní bude proces motivace klienta k tomu, aby trestný čin nespáchal. Odpovědnost sociální práce se váže k procesu pomoci, ke schopnosti konfrontovat klienta s důsledky jeho rozhodnutí a motivovat ho ke změně chování (Johnson, 1998).

Vedle toho, že nabízím příklad, kdy může být etické neohlásit rozhodnutí klienta spáchat trestný čin, tak chci zároveň upozornit, že si lze představit i situace, kdy etické může být oznámení i v situaci, kdy se na trestný čin nevztahuje oznamovací povinnost. Posouzení a rozhodnutí sociálních pracovnic a pracovníků by mělo být vždy individuální vzhledem ke konkrétní situaci.

---

²⁶ Prioritním zájmem většiny organizací je přežít a organizace, která je přistihována, že se neřídí právními normami, pravděpodobně dlouho nepřežije. To činí strategii loajality manažerek a manažerů organizací do značné míry pochopitelnou.

²⁷ Mimochodem, tento postoj veřejně prezentoval i vedoucí neziskové organizace, ve které pracuji. Na můj příspěvek na VI. Hradeckých dnech reagoval v rámci diskuze vyjádřením, že pokud se někdy ukáže, že jsem nepostupovala dle § 367 a §368 Trestního zákona, tak přijdu o práci. Na druhou stranu riziko ztráty zaměstnání je ve srovnání se třemi léty nepodmíněného trestu odnětí svobody relativně banální pohružka.

Závěr č. 1 aneb jak řešit dilemata mezi etickými zásadami a právními normami?

Cest, jak řešit dilemata mezi etickými zásadami a právními normami, je několik (a uvádím je s důrazem na to, že se jedná o mé osobní názory):

- Za prvé je potřebné zachovat si profesní nezávislost mezi klienty a společností.
- Za druhé mít na vědomí, že právo není totožné s morálkou a nezbavuje zodpovědnosti za etické rozhodování.
- Za třetí je nutné vytvořit si citlivost vůči opresivnímu působení právních norem, tedy „nemlčet“, měnit prostředí a zákony, aby se snižovala pravděpodobnost vzniku takovýchto konfliktů. Braye a Preston-Shoot (1998) navrhuje, že v případech, kdy dojde ke kolizi sociální práce s legislativou, by měla být iniciována ze strany pomáhajících společenská debata o účelnosti dané právní normy. Sociální pracovníci a pracovníci by v rámci této debaty měli projevit citlivost vůči opresi, což vyžaduje profesní sebereflexi v tom, jak pomáhá samotná sociální práce udržovat stávající mocenské struktury a nerovnosti. Měli by působit na změnu opresivního prostředí, nebo více ideálně zplnomocňovat přístup klientů samotných k ovlivňování takovéto debaty.
- A za čtvrté, když už k takovýmto dilematům dojde, tak je řešit situačně (individuálně), přičemž může být užitečné využít k tomu např. teorie Laana (1998), Johnsona (1998), Mattison (2000), Robisona a Cherrey Reeser (2002).

Závěr č. 2 aneb najdeme někde zastání?

Jeden z bystrých účastníků VI. Hradeckých dnů položil zásadní otázku: Budeme mít jako sociální pracovníci a pracovníci někde zastání, když uvážlivě upřednostníme etiku nad právem?

Z toho, jak charakterizuje české pojetí práva Cepl (1999: 41), vyplývá, že u soudů takové zastání pravděpodobně nenajdeme. „Psané právo je nepružné, permanentní novelizace jen pomalu reagují na změny, a hlavně naše soudy jsou založeny na doktríně legality, tj. úzkostlivého dodržování všech předpisů, soudci nesmí právo volnou interpretací ani dotvářet.“²⁸ Pravděpodobně by tedy sociální pracovníci či pracovníci, kteří ve jménu etiky

---

²⁸ Bez zajímavosti není, že podle Cepla (1999: 41) „je velice rozšířeným omylem, že soudcovská tvorba práva neboli precedenty patří do angloamerické sféry a nemá v Evropě místo. Ve skutečnosti precedens pochází z tradice práva římského a po staletí byl v celé Evropě nejdůležitějším pramenem práva. Teprve strůjci Velké

porušili např. oznamovací povinnost, byli odsouzeni. Pravděpodobně také není v moci sociálních pracovníků a pracovníků tuto situaci českého práva změnit.

Jinou otázkou je, zda není škoda, že sociální práce nemá vyvinut alternativní vlastní mechanismus, který by umožňoval poskytnout takovému člověku satisfakci alespoň v profesní aréně? Například formou Etické komise, která by veřejně uznala, že pomáhající jednal sice protizákonně, leč profesionálně eticky. A tuto věc změnit můžeme...

Seznam citované literatury:

Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007.

CEPL, V. Prameny práva – Principy nebo zájmy? *Ekonomika, právo a politika. Sborník textů ze seminářů*, 1999, č. 1, s. 31-42.

Etický kodex lékaře. Česká lékařská komora, 1996.

Etický kodex sociálních pracovníků ČR. Společnost sociálních pracovníků, 2006.

CHYTIL, O. Důsledky modernizace v sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, č. 4, s. 64-71.

JANEBOVÁ, R. MUSIL, L. Mýty o roli sociálních pracovníků a pracovníků. *Sociální práce*, 2007, č. 1, s. 50-61.

JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? *Sociální práce*, 2008, č. 2, s. 90-105.

JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2008, roč. 9, č. 2.

JOHNSON, C. L. *Social Work Practise. A Generalist Approach*. Boston: Allyn and Bacon, 1998.

KÜHN, Z. Rozhoduje o výsledku interpretace práva to, jak se soudce vyspal, nebo ten výsledek kontroluje právní metodologie? <http://jinepravo.blogspot.com/2007/03/rozhoduje-o-vsledku-interpretace-prva.html> [on-line] [25. 3. 2007]

LAAN, van der G.: Otázky legitimace sociální práce. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998, str. 75-85.

MATTISON, M. Ethical Decision Making: The Person in the Process. *Social Work*, 2000, Vol. 45, No 3, pp 201-212.

MITLÖHNER, M. Problematika nepřekážení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka. In KAPPL, M., SMUTEK, M. *Etika sociální práce*. Hradec Králové, 2010.

Francouzské revoluce v podstatě zakázali precedenty, protože nedůvěřovali soudcům, kteří byli nenáviděnou oporou ancient régime. Montesquieuův výrok o tom, že "nový revoluční soudce musí být pouze ústy zákonodárce" vystihuje tendenci, která prakticky donedávna převládala v celé Evropě. Soudci se stali poslušnými byrokratickými úředníky, veškerá moc tvořit právo a střežit řád společnosti se soustředila v rukou "Suveréna," tj. Lidu, Konventu, Monarchy, Parlamentu, Sovětů, Vůdce atd."

MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce*, 2008a, č. 2, roč. 8, s. 60-79.

MUSIL, L. Způsoby zvládání dilematu jednostrannosti a symetrie. In JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008b, s. 11-38.

MUSIL, L. NEČASOVÁ, M. Zvládání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků. In ŠRAJER, J. MUSIL, L. Etické kontexty sociální práce s rodinou. České Budějovice, Brno: Albert, 2008, s. 83-106.

ONDRUŠKOVÁ, E. Etické otázky výskumu v sociální práci. In KAPPL, M., SMUTEK, M. Etika sociální práce. Hradec Králové, 2010.

PETEROVÁ, H. Etické aspekty analýzy a tvorby veřejných politik. Praha: FSV UK, 2006.

ROBINSON, W, CHERREY REESER, L. Ethical Decision-Making in Social Work. Allyn & Bacon, 2002, Pp. 58-71.

RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce*, 2009, č. 3, roč. 9, s. 79-92.

SOBEK, T. Logika pravidel a logika principů. <http://www.leblog.cz/?q=node/225/print> [on-line] [28. 4. 2008]

ŠVEŘEPA, M. Reforma sociálního systému v kontextu pomoci a kontroly. In JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, Pp. 240-246. [on-line: <http://socialnirevue.cz/item/reforma-socialniho-systemu-v-kontextu-pomoci-a-kontroly>]

ŠVEŘEPA, M. Prosazování a obhajoba práv klientů sociální práce. In KAPPL, M., SMUTEK, M. Etika sociální práce. Hradec Králové, 2010. [on-line: <http://socialnirevue.cz/item/prosazovani-a-obhajoba-prav-klientu-socialni-prace>]

ÚLEHLA, I. Umění pomáhat. Praha: SLON 1999.

Výkladový sborník pro poskytovatele. MPSV: Praha, 2008.

ZÁBRANSKÝ, T., LANGER, I., GRONSKÝ, L., MRAVČÍK, V. Racionální protidrogová politika. Olomouc: Votobia, 1997.

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu.

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon.

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon).